

Térképzés Vajda Péter életművében

Pest-Buda megjelenése a Pesti levelekben

Bevezető. A Vajda-kutatásról és a dolgozat célja.

A dolgozat egyik nagy kérdése Vajda Péter életművével való foglalkozás. Ugyanis esetében nemcsak művei értelmezésénél ütközhetünk problémákba és kérdésekbe: életművének megközelítése is egy külön kutatást igényelne. A kritikai és tudományos diskurzusban elhanyagolt író recepcióját uraló, és ezáltal leszűkítő megközelítési módok és témák beazonosítása, a recepciótörténet alakulásának bemutatása túlmutat ezen dolgozat keretein. Az időbeli távolság miatt érződhet Vajda munkássága meghaladottnak, azonban a didaktikussága a tanító jelleg eltűnése miatt is érezhető, aminek jelentőségéről, meglétéről, annak eltűnésének következményeiről a későbbi korok befogadóiiban Takáts József értekezik.¹ Ez a „didaktikusság” érződik nyelvhasználatán is, amely írói nyelv megítélésének egyik legérdekesebb kérdése a nemzeti motívumrendszerrel és témákkal operáló romantikafelfogásból eredendő kánonból való kiesés esetében: ahhoz, hogy Vajdát felülvizsgáljuk, felül kell vizsgálnunk, mit tudunk és mit gondolunk a magyar romantikáról, ami ezen dolgozaton túlmutató, de azt befolyásoló probléma, amely későbbi kutatásaim meghatározó kérdése lesz. Ugyanakkor meg kell jegyeznem azt is, hogy nemcsak esztétikai megítélésének változása, hanem társadalmi- és politikaitörténeti diskurzusokban elfoglalt helyének változása is köthető ahhoz, hogy a magyar irodalmi kánon perifériájára szorult.

Tehát a fentiekben felsoroltak felülvizsgálata mindenképp szükséges, de ez nem ennek a dolgozatnak a témája. Dolgozatom célja új diskurzus megnyitása Vajda kapcsán olyan szöveg tárgyalásának segítségével, amelyről elemző munkák nem születtek a térpoétika szempontrendszerét alkalmazva és bemutatva azt, hogy Vajda *Pesti levelei* hogyan illeszthetők be kor térrel foglalkozó szövegeibe, áttekintve a térábrázolás és városmegjelenítés szakirodalmát. Azonban itt is problémákba ütközhetünk, ugyanis a mű keletkezési ideje, a 1830-as évek több szempontból sem kedvez a térpoétikai szempontrendszernek: Pest-Buda város és főváros volta nagy átalakulásokon megy keresztül, aminek irodalmi megjelenése csupán egy évtizeddel későbbre tehető. Tehát nem alkalmazhatóak rá azok az irodalomtudományos és esztétikai szempontok, amik ezeket a műveket jellemzik, mégis az

¹ TAKÁTS József, Ismerős idegen tanítások, 2000 2017/4. Online: <https://ketezer.hu/2018/04/takats-jozsef-ismeros-idegen-tanitasok/>

előidejűség a kutatás egyik legizgalmasabb kérdése, ugyanis engedi a széles eszmei apparátus bevonását és új invenciók keresését a szövegtérben. A dolgozatomban tehát azokat a módokat és eszközöket keresem, amivel Vajda elbeszélhetővé teszi a 19. század eleji Pest-Budát, a szövegelemzések mellett a térpoétikai diskurzus széleskörű ismertetésével karöltve.

Térpoétika a században.

A dolgozat a város, pontosabban a nagyváros, Pest-Buda megjelenésével és elbeszélhetőségével foglalkozik, azonban a térpoétikai elméletek ismertetését érdemes a tájról való gondolkodásnál kezdeni. A táj, a tájtapasztalat viszonyfogalom, amelyben „mindig újra mérlegre kerül a természet és a kultúra, természet és társadalom, természet és történelem, természet és emberi lét, phüszisz és antiphüszisz megkülönböztetése”.² Ebben a folyamatos mérlegelési folyamatban történt változás a 19. századra, mikor is megjelentek a tájat topográfiai felismerhetően ábrázoló tájképek, leváltva az addig meghatározó idealizált tájbrázolást. Ez az esztétikai-filozófiai fordulat az irodalomban is éreztette hatását.³

A látható táj megjelenése mellett mégis a legfontosabb narratív keret a korban a táj tárgyalására a nemzeti diskurzusba emelés. A téma többszörösen kitárgyalt a szakirodalomban,⁴ ugyanakkor a táj nemzeti keretek közötti tárgyalása több olyan toposzt indukál, amely rányomja a bélyegét arra, hogyan beszélünk a térről a században. A táj ugyanis, viszonyfogalom természetéből adódóan, csak az érzékelés – jelen esetben látás – által létezik, amely szubjektív cselekedet. A szubjektív tájbrázolás mégis fel tudja tölteni olyan nemzeti markerekkel a tájat, amely már nem az egyedi érzékelés, hanem a társadalmi, nemzeti önkép megalkotását szolgálják. Albert Réka az Alföldről szóló írásában idézi Collotot, aki úgy jellemzi a tájat, mint olyan membrán, amely plasztikus tér az objektív és szubjektív tér között, és képes összehangolni a személyes megéléseket és a kollektív képzeleteket, amely ezáltal nemcsak

² RADNAI Dániel Szabolcs, Táj, régió, nemzet. Tájértelmezés és irodalomtörténet viszonya a 19. századi regionális irodalom kontextusában, *Replika*, 128 (2023), 86.

³ Uo., 89.

⁴ Lásd: ALBERT Réka, „Te a magyarnak képe vagy nagy rónaságunk!”, avagy a nemzeti tér táji reprezentációja, = *Fehéren, feketén Varsánytól Rititiig*, vol. I. Tanulmányok Sárkány Mihály tiszteletére, szerk. VARGYAS Gábor, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2004, 81-97.; TAKÁTS József, A tér és az idő nemzetiesítése és az irodalmi kultuszok, *Regio*, 15/3 (2004), 71–81.; RADNAI Dániel Szabolcs, Táj, régió, nemzet. Tájértelmezés és irodalomtörténet viszonya a 19. századi regionális irodalom kontextusában, *Replika*, 128 (2023), 83–99.

társadalmi, de politikai olvasattal is rendelkezik.⁵ A tájbrázolás ilyesfajta hagyománya nem elhanyagolható a tájról szóló értekezésben, főleg a kor tekintetében.

Azonban a 19. század nemzetépítése során – vagy inkább ellenében – érdekes megvizsgálni a nemzet „alatti” vagy akár „fölötti” identifikációk konstruálódását, emeli ki T. Szabó Levente *A tér képei* című könyvében. Állítja, hogy a lokális vagy a szupranacionális identitások⁶ nem rendelődnek alá a nemzeti tér eszméjének, például a város sem „helyi reprezentánsként” értelmezhető, nem állnak hierarchikus viszonyban egymással.⁷ Tehát a különböző nem nemzeti térhez kötődő identitások, legyenek akár lokálisak (város, falu), vagy nemzeten kívüliek (kötet központjában szereplő Erdély erre egy jó példa) nem a nemzeti tér viszonyában, hanem önmagukban alakulnak ki és értelmezhetőek. Az, hogy a dolgozat a Pest-Budát, jelentős nagyvárost, amely egyben az ország fővárosa választotta fókuszául, azt jelenti, hogy szembekerül a kérdéssel, hogy megkülönböztesse a nagyváros és a főváros minőségét. Ennek a megtétele mindenképpen egy érdekes és talán tanulságos gondolatmenet lenne, de a jelentésrétegek mind Vajda szövegében, mind korsepcifikusan összeecsúsznak. Ennek okán a dolgozatban a két minőséget nem tárgyalom külön, azonban igyekszem rámutatni a nemzetépítés és nemzeti narratívák meglétére a vajdai városábrázolásban. Ugyanis a vajdai térképzésről szóló elemzés is indukálja a nemzeti táj tárgyalását, mivel ennek narratív megoldásai hatással voltak rá, ahogy a fentiekben utaltam rá. De nemcsak magukra a szövegekre, hanem azoknak tárgyalására is. Ezt lehet úgy is értelmezni, hogy eleve nem vettek be olyan szövegeket a vizsgálandó korpuszokba, amelyek más térszerkezettel rendelkeztek (lásd: *Pesti levelek*, ami már címében a várost helyezi fókuszba), de Vajda orientalista novelláinak tézisnovellaként való olvasata is innen eredeztethető. Másik szűkítő szempont, amely Vajda térképzéséről való gondolkodást befolyásolhatta, hogy a zsurnalisztikai, vagy publicisztikai szövegeket nem vontak be a műértelmezésbe, az életmű fogalmába. Az életmű fogalmát a dolgozat nemcsak szépirodalmi műveire terjeszti ki, hanem publicisztikai és újságírói működésére is. Az effajta szemlélet alkalmazásához jó támpontot adhat a Mikszáth-kutatás újabb megállapításai és vizsgálati szempontjainak behozása, amelyben Mikszáth

⁵ ALBERT Réka, „*Té a magyarnak képe vagy nagy rónaságunk!*”, avagy a nemzeti tér táji reprezentációja, = *Fehéren, feketén Varsánytól Rititiig, vol. I. Tanulmányok Sárkány Mihály tiszteletére*, szerk. VARGYAS Gábor, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2004, 92.

⁶ T. SZABÓ Levente, *A tér képei: Tér, irodalom, társadalom: Tanulmányok*, Komp-Press, Budapest, 2008, 8.

⁷ Uo., 14.

jelentős zsurnalisztikai munkásságát már nem az életrajzhoz tartozó adatként, hanem az irodalmi diskurzus részeként, az értelmezésbe emelve kezelik.⁸ De a térképzés szempontjából is fontos bevonni a műfajt, hiszen a sajtótermékeknek meghatározó szerepe van a Pest-Buda reprezentációjában.

Dolgozatomban lokális, pontosabban Pest-Buda megjelenését vizsgálom a *Pesti levelek*ben, de előtte fel kell tennünk a kérdést, hogy milyen szövegekben lehet keresni a várost, és mégis milyen szempontok szerint beszélhetünk róla.

A város elméleti megközelítése.

A város a történelem során egy rendkívül zárt tér volt, amellyel ellentétben a modern város nemcsak nyitottabb, de több központra is oszlott⁹ – elég itt csak Pest-Budára gondolnunk, ahol a városegyesítés előtt már a városnév is jelzi ezt az osztottságot. A városok tipográfiai (át)alakulása a térhasználatban és a várost lakó és használó társadalmi rétegekben is eredményezett változásokat. A város társadalmi használatának változásai a tér elsajátításának különféle modalitásaiként is meghatározhatóak.¹⁰ A 18. századtól a közterek kialakulása, a specializált, „szakosodott” terek elterjedése mellett körvonalózott a privát tér fogalma is:

⁸ A Mikszáth-szakirodalom párhuzama a műfajok keveredése, többműfajúság mentén is hasznos, ugyanis Vajdától nem idegen ez a jelenség, elég itt csak a leghíresebb művére, a *Dalhonra* gondolnunk. De maga a *Pesti levelek* is egy műfajában nehezen meghatározható kötet, amelyet zsurnalisztika, publicisztika mentén értelmeznek ezek miatt. A Mikszáth-kutatás azonban nemcsak ebben a témában jelenthet támpontot, hanem a humorhoz, a későbbi térrel kapcsolatos szövegek másik fontosabb kérdésköréhez is köthető. Megfeleltetni a két életművet és írói stratégiát természetesen nem lehet: Vajda és Mikszáth nem voltak kortársak, és pályájuk is egészen különböző, azonban a hasonló felvetett szempontok miatt érdemes tárgyalni ezek működési módozatait az előbbi életművében. Erre a gyakorlatra lásd: RADNAI Dániel Szabolcs, *A nemzeti irodalom nagyelbeszélése Mikszáth Kálmánál*, Verso 2019/1., 48–49.; REJTŐ István, *Mikszáth Kálmán gondolatvilága a parlamenti karcolatokban* = UŐ., *Mikszáthiáda. Cikk, tanulmányok*, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 1992, 231–246.; MARGÓCSY István, *Mikszáth Kálmán irodalomszemlélete – elsősorban a Jókai-életrajz alapján* = *Narratíva és politika. Mikszáth-újraolvasás*, szerk. BENGI László, EISEMANN György, Magyar Irodalomtörténeti Társaság, Budapest, 2016, 9–23.

⁹ François WALTER, A város meghatározásának problémái a 19. századi Európában, *Korall*, 11-12 (2003), 188.

¹⁰ Uo., 189.

elkülönültek a két térben végzendő cselekvések, funkciók, kialakultak a viselkedés írott és íratlan szabályai.¹¹

A város tárgyalása antropológiai és kulturális konstruálása is ellenpontokra vezethető vissza. A városról való gondolkodásban meghatározó ellenpont a falu és a vidék. Utóbbi a műveletlenség, kulturálatlanság, barbár erkölcsök helye, míg a város folyamatos fejlődése biztosítja a kulturális miliőt.¹² A város, mint az emberi civilizáció csúcsterméke, a különböző együttélési stratégiák és életformák alakulásából jött létre, megvalósítva a civilizáció célját, vagyis a polgári társadalom létrejöttét. A város teret ad a társadalom magas szintű szerveződésére, ebben az urbanizmus eszméje és a szociabilitás is biztosított.¹³ A városi lét nemcsak a társadalom magasfokú szerveződésének, de ezzel együtt a műveltség helyeként is megjelenhet. A városhoz kapcsolódó művelődésszemény és kifinomultság, amelynek forrása a mindent átszínező urbanitás, alakítja kulturális identitást.¹⁴ Másrészt a város a(z erkölcsi) bűnökbe süllyedő térként is olvasható a természetes, romlatlan erkölcsi falu viszonylatában. Ehhez a szembeálláshoz köthető, hogy a 18-19. században esztétikai kategóriává emelkedik a népies.¹⁵ Ez a szembeállítás, leginkább utóbbi esztétikai kategória kialakulása a nemzetépítési narratívák konnotációit is magán viseli.

A várossal, annak idegen tömegeivel való szembekerülés individuumot, annak belső megélését is befolyásolja, nemcsak annak identitását. Georg Simmel alapvető tanulmányában is fontosak a szembeállítások (például a kisváros és nagyváros), de véleménye szerint a nagyvárosi identitás eleve polémikus helyzetekből származik: az egyént ért belső és külső nyomások által alakul ki. A külső ingerek, amelyek az épített nagyvárossal, és a városhasználók sokféleségével járnak, pszichológiai terhet rónak az egyénre: a diverzitás, gyorsabb életritmus, folyamatos vizuális stimulánsok és benyomások mellett a nagyváros pénzgazdálkodási központ is, amely a csere- és gazdaságviszonyok sűrűsödését is magába foglalja. Nemcsak a belső

¹¹ A témáról bővebben: GYÁNI Gábor, *Az utca és a szalon. A társadalmi térhasználat Budapesten (1870-1940)*, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest 1998.

¹² VADERNA Gábor, Város és biedermeier Petőfi költészetében, *Studia Litteraria*, 62 (2023), 7.

¹³ Uo., 6

¹⁴ Ezt a folyamatot mutatja be Tóth Kálmán Kis János soproni élményeiről szóló visszaemlékezései alapján, lásd: TÓTH Kálmán, *A város mint a csiszoltság színtere Kis János szuperintendens Emlékezései életéből című művében = A város mediális lenyomatai*, szerk. HÖRCHER Ferenc, TÓTH Kálmán, Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2024, 75-87.

¹⁵ VADERNA I. m., 7.

megélés, de a kapcsolatok is változnak a nagyvárosban: a tipikus nagyvárosi lakos ügyei és kapcsolathálója annyira bonyolult lesz, hogy ugyan személyes szabadsága nő, ennek ellenére mégis elmagányosodik. Mindezen változások és ingerek ellen a nagyvárosi lakó védekezési mechanizmusa a szenvtelenség, amely önmagába zártság fonákja annak, hogy nagyvárosi lakó belső élete hullámverésszerűen tágabb, mint a kisvárosban élőé, akár nemzetközi, de nemzeti téren is érezteti hatását.¹⁶ Ezt az elsősorban nem térhez kapcsolódó jelenséget, amelyet Simmel nagyvárosi lakó „tágas hatásként” jellemez, Ulf Hannerz kozmopolitaként határozza meg: olyan kultúrákat nevez így, amelyek a helyivel szemben nem meghatározott térhez, vagyis a helyhez kötöttségük alapján jellemezhetőek, hanem elsősorban „kultúrák, melyek kulturális kontextusuk által alkotott határaik mentén definiáltak: képletszerűek, amennyiben több különböző helyhez kötődve is létrejöhetnek.”¹⁷ A kulturális terek jelszerű összekapcsolódásának különböző formáiról van szó: a szimbolikus, kulturális tér képződése elsődleges, melyhez konkrét helyi vonatkozások csak másodlagos és kontingens módon kapcsolódnak. A Hannerz által kozmopolitaként megjelölt kultúrák csakis reflektív módon működtethetőek, vagyis alapvető, meghatározó jegyük az önreferencia.¹⁸ A városi tér effajta működése rámutat arra, hogy „a város [...] nem csupán épületek, utcák és terek együttese, hanem olyan metaforikus hely, amelyet a fizikai terek és a kulturális narratívák egymásra hatása jellemez.”¹⁹ Az effajta működés megidézi Walter Benjamin elméletét, mely szerint kulturális képzelet terméke az európai nagyváros, amely történelmét újraformálja, és lakói városi polgárokként identifikálják magukat.²⁰ Kulturális elképzelésekből és narratív terekből fonódik össze a nagyváros, hiszen az épületekbe kulturális reprezentációk és elképzelések is beleépülnek, ugyanakkor a megépült terek tapasztalatokat, interpretációkat generálnak. Ez a kettősség szükségessé teszi, hogy a fizikai értelemben vett város fogalma mellé a megélt, az elképzelt, a bejárt, a leírt, azaz a szimbolikusan megalkotott város fogalmát helyezzük. Az így felfogott város paradigmaticus példája annak, hogy miképpen alakul át egy földrajzi tér

¹⁶ Georg SIMMEL, *A nagyváros és a szellemi élet = Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*, Novissima Kiadó, Budapest, 2001, 23–33.

¹⁷ TÓTH Benedek, Helyi kultúrák újratöltve: a turizmus késő modern mediatizációja és a tér értelmezésének modern fordulata, *Replika*, 96-97 (2016), 28.

¹⁸ Uo., 28.

¹⁹ T. SZABÓ, *I. m.*, 7.

²⁰ VADERNA *I. m.*, 6.

kulturális értelemben vett térré.²¹ A város elbeszélhetősége csak ebben a dinamikában írható le és értelmezhető.

A tér használatát értelmezhetjük még a Kevin Lynch nevével fémjelzett mentális térkép szerint is, amely hangsúlyt fektet az egyén és a tér érintkezésére. A mentális térkép a legnépszerűbb módja a városszerkezet tudati leképződésének vizsgálatára, rajta keresztül válik láthatóvá, hogy értelmezi az egyén a környezetét. Mivel teljesen szubjektív komponensek (személyes megfigyelések, érzelmi viszonyulások, emlékek) kerülnek a fizikai tér mellé, nincsen két egyforma mentális térkép. Ugyanakkor több térkép összevetésénél a hasonlóságok alapján lehet következtetni a fizikai térben szereplő adatokra, vagy egy csoport térhasználati szokásaira. Öt különböző elemet különböztet meg, amelyekből felépül az urbánus tér mentális térképe: útvonalakat, határ-törésvonalakat, tereket, csomópontokat és tájékozódási pontokat.²² Ezt az elemzési módszertant alkalmazza Gyimesi Emese a korral foglalkozó tanulmányában, amelyben Pest-Buda ostroma alatt íródott naplófeljegyzésekben és levelekben elemzi három különböző háttérű és élethelyzetben lévő nő mentális térképét, és felvázol olyan tényezőket a tér használatában, mint különböző identitások (nemzeti, anyai) és identitásképző erők befolyása, élethelyzetek, szerepek megjelenése (anyai szerep betöltése, menekülés, család mentése) és azok működési mechanizmusai a krízisben lévő térben hogyan befolyásolja annak megjelenését és elbeszélését.²³

Az irodalomban elsőként mint téma jelenik meg a város, de poétikai újítások is köthetőek a térhasználat tárgyalásához, narratológiai- és nézőpontszerkezeti téren is. Legnagyobb hatású fogalom a város tárgyalásánál a flâneur (sétáló/csatangoló/kószáló). Elsősorban a tömeggel való viszonyában értelmezhető,²⁴ Walter Benjamin a terminust Baudelaire párizsi költeményire használja először. „Baudelaire-nél válik Párizs első ízben a lírai költészet tárgyává. Ez a költészet azonban semmiképp sem »tájművészet«, hanem egy allegorikus költői látásmód, az

²¹ T. SZABÓ, *I. m.*, 7.

²² VAJAS Ákos, Budapest mentális térképe, *Településföldrajzi Tanulmányok*, 2 (2013), 19-20.

²³ GYIMESI Emese, The Urban Space Through the Eyes of Women: The 1849 Siege of Buda in Women's Ego-documents, *Hungarian Historical Review* 11, no. 4 (2022), 789–823.

²⁴ HORVÁTH Péter, *A flâneur Párizs passzázsain: Walter Benjamin elemzése az árukapitalizmus korának modern városélményéről = A város mediális lenyomatai*, szerk. HÖRCHER Ferenc, TÓTH Kálmán, Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2024, 198.

elidegenedett ember tekintete, amelynek tárgya a város.”²⁵ Hermann Veronika a kószáló társadalomtörténetét összegző tanulmányában a kószálót nevezi meg az első olyan jellegzetes identitásmarkerekkel rendelkező modern individuális figurának, aki kifejezetten a tárgyi kultúrának és az ahhoz köthető, vagy azon keresztül létrejövő társadalmi élményekhez kötődik; ugyanis nemcsak a nyilvánosság, de a fogyasztás tereiben – például kávéházakban – is megjelenik.²⁶ A flâneur olyan megfigyelő aki „röptében csípi el a dolgokat”, vagyis jellemző tulajdonságai az éberség és jelenlét,²⁷ detektív igényességgel vizsgálódik, nem csupán bámészkodik.²⁸ Dinamikus és mobilis figura, amelynek személyes jellegzetességei helyett leginkább allegóriaként funkcionál, amelyben a város egyszerre válik a nézés műveletévé és tárgyává.²⁹ Megjelenése francia mintára először témaként, majd elbeszélői nézőpontként azonosítható be, amely a későbbi városképet elbeszélő diskurzusra is hatással lesz a tárcairodalomban, de későbbi városregények is alkalmazzák, mint megértési mintát a városi embertömegben való eligazodáshoz.³⁰ A tárcairodalomban az a narratív megoldás, ami egyértelművé teszi, hogy az elbeszélő sétálva narrálja a történetet, ugyanolyan fontossá válik, mint maga az elbeszélt történet. A szűzsé ilyen típusú felértékelődése a modern elbeszélés-poétika felé mutat.³¹ Ha megnézzünk példaképpen a korabeli magyar flâneur-értelmezéseket, akkor a *Magyar titkok* ezt a figurát már továbbfejleszti: „a sétáló perspektíváját ugyanő már nem annyira témaként, hanem a narrátor nézőpontját és a cselekmény kohézióját is meghatározó kompozíciós elv”.³² A *Budapesti séták* cikksorozatában Kelemenfy László által leírt jelenet, amelyben a két sétáló összetalálkozik már nemcsak arra alkalmas, hogy tematizálja a városi tér létezését, hanem meg is képezi azzal, hogy bemutatja azokat a városhasználók által

²⁵ Walter BENJAMIN, *Párizs, a XIX. század fővárosa = Kommentár és prófécia*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1969, 87.

²⁶ HERMANN Veronika, Dicsőség a kószalónak. Megjegyzések a flâneur társadalomtörténetéhez, *Apertúra*, 2020.nyár. Online: <https://www.apertura.hu/2020/nyar/hermann-dicsoseg-a-koszalonak-megjegyzesek-a-flaneur-tarsadalomtortenetehez/> (2025. 01. 14.)

²⁷ GYÁNI Gábor, *Az utca és a szalon. A társadalmi térhasználat Budapesten (1870-1940)*, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest 1998, 30.

²⁸ Uo., 30-31.

²⁹ HERMANN, *I. m.*

³⁰ KARDEVÁN LAPIS Gergely, Petőfi sétálni megy. Avagy a séta poétikája az 1840-es évek városirodalmában és Petőfinél, *Irodalomtörténet*, 100/3. (2019), 244.

³¹ Uo., 243.

³² Uo., 242.

végrehajtott gyakorlatokat, amikkel birtokba veszik: „két sétáló embert mutat be, akik véletlenül találkoznak egymással. Ily módon jönnek létre azok a városi terek, melyek sétálásra alkalmasak, s ily módon képződik meg a társadalmi gyakorlat, aminek révén e tereket használni lehet.”³³ A flâneur reprezentációs funkciója mellett társadalmi szereppel is felruházódik: leginkább a polgársághoz és középosztályhoz köthető eszmének, a köztér újraértelmezésének és elfoglalásának szimbóluma lesz.³⁴

A városról szóló írásokban nemcsak témák és elbeszélői pozíciók váltak visszatérő elemekké, de egyes beszédmódok is. A folyóiratokban divatossá vált „csevegő modorú tárca”³⁵ de a humor is jellemző részévé vált ennek a műfajnak. A *Budapesti séták* humoros darabjaiban képzeletbeli főváros lett összehasonlítva más európai nagyvárosokkal, ezeknek a szövegeknek a retorikai formája a mindent uraló irónia volt.³⁶ A folyóiratok után a regényekben is jelentkezett a humor mint „az [irodalmi] nyelvhasználatban a regiszterek fölcseréléseként, közhelyek kifordításaként, végső soron pedig az irónia alakzata[ként].”³⁷ A pest-budai városi identitás is ebben az iróniában képződött meg.³⁸

Bednatics Gábor a századvégi magyar lírában elemezve a nagyváros megjelenését a városszövegekről állítja, hogy bennük a város nem válik térré, látható helyekhez nem köthető olyan személyes tapasztalattá, amely a városkép alapvető alkotóeleme lenne. A hangsúly inkább a folyamatos átrendeződésen van, a formát megelőzi a művészi (transz)formáció, amely létrehozza magát a várost. Ezzel a városszöveg nem a város leképezésére, hanem a várostudat kifejezésére hivatott.³⁹ Jelentősége már nem abban áll, hogy leképezi a topográfiát vagy létrehoz (el)személyesedett tereket, mint a Lynch-féle mentális térkép, hanem magát azt a folyamatosan alakuló művészeti termelést emeli ki, amely létrehozza a várost, annak képét és identitását.

³³ VADERNA *I. m.*, 11-12.

³⁴ KARDEVÁN LAPIS, *I. m.*, 237.

³⁵ Uo., 243.

³⁶ VADERNA *I. m.*, 10.

³⁷ KARDEVÁN LAPIS, *I. m.*, 240.

³⁸ VADERNA *I. m.*, 11.

³⁹ BEDNANICS Gábor, *Topográfia és mitológia között. A nagyváros olvasatai a 19. század végi magyar lírában = Terek és szövegek. Újabb perspektívák a városkutatásban*, szerk. N. KOVÁCS Tímea, BÖHM Gábor, MESTER Tibor, Kijárat Kiadó, Budapest, 2005, 267.

„A város mint hely megközelítése (a topográfia) csak olyan esztétikai átfordulásokon át lehetséges, melyek a művészi megalkotottság, összetettség felől képezik meg önön városképüket (mitológia). Ez a vonás teremti meg annak lehetőségét, hogy a nagyváros pusztá tematikus megragadását magunk mögött hagyva a nagyváros megalkotásának, poetizáltságának sajátosságait vegyük szemügyre.”⁴⁰

A városszövegek effajta működési módja a már fentebb idézet Walter Benjamin-gondolattal rokonítható, mely szerint kulturális képzelet terméke az európai nagyváros, és ez a kulturális képzelet ölt testet a városszövegekben: kulturális viták, szabályozásokról szóló különböző diskurzusok, várospolitikai disputák olvashatóak bennük. A földrajzi hely társadalmi térre alakítását is elvégzik ezek a szövegek, amelyek nagyrészt szépirodalmi és sajtótermékek.⁴¹

Fejős Zoltán hozzáteszi, hogy a városszövegek rendelkeznek értékítélet hordozó jelleggel is,⁴² amely nem idegen a publicisztika műfajától. Ezek a véleményt formáló városszövegtípusok „bőségesen tematizálják a város múltját, alakulását, változásait, kifejezik a változások átélésének konfliktusait, domináns érzéseit”,⁴³ rokoníthatóak a későbbi, a fővárosról írt olykor csevegő, olykor vitázó tárcahagyománnyal. Megszólalójuk legtöbbször a középosztálybeli vagy véleményformáló értelmiségi, aki hajlamos nemcsak értékelni de ítélni is, amely indukálja az ideologikus megközelítést és ideológia közvetítésnek szándékát.⁴⁴

Ebbe a szöveghagyományba nem illeszthető be ugyan a *Pesti levelek* keletkezésének ideje miatt, ugyanakkor lehet mondani, hogy megelőlegezi azt mind témájában, mind hangnemében és stílusában. Bár Vajda szövege a harmincas években keletkezett és műfaja sem azonos azokkal a szövegekkel, amelyeket Bednancies elemez, mégis adekvátnak találom, hogy a *Pesti levelek* is besorolható a városszövegek közé. Vajda művében Pest-Buda a kulturális intézményei (színház), csatornái (újságok, folyóiratok) és diskurzusai (nyelvviták, színházépítési vita, színi előadások kibeszélése) révén elevenedik meg. A megképződő város kulcsfogalma a dinamikus, ennek képzésében a narrátori pozíciónak is nagy jelentősége van. Vajda olyan narrátort működtet a kötetekben, amely szintén ezek mentén a diskurzusok mentén

⁴⁰ Uo., 265.

⁴¹ TAKÁTS József, A tér és az idő nemzetiesítése és az irodalmi kultuszok, *Regio*, 15/3 (2004), 77.

⁴² FEJŐS Zoltán, *A nyilvános városszöveg = Terek és szövegek. Újabb perspektívák a városkutatásban*, szerk. N. KOVÁCS Tímea, BÖHM Gábor, MESTER Tibor, Kijárat Kiadó, Budapest, 2005, 215.

⁴³ Uo., 217.

⁴⁴ Uo., 215.

konstruálódik, ezáltal nemcsak mint városlakó, hanem a városi identitást képviselő elbeszélő lép fel a szövegekben.

Városi irodalom.

A 19. századra a különböző gazdasági, demográfiai körülmények, és a fizikai környezet megváltozása azt eredményezte, hogy Európa-szerte egyre fontosabbá vált az új térhasználatra való reflektálás, a térhasználat értelmezése.⁴⁵ A város mint új, narratív tér több mint az épületek és terek, amelyek alkotják; a fizikai városkép mellé automatikusan társul az emberi tevékenység: mind a nyilvános és intim terek használata, mind a kulturális gyakorlatok és cselekvések hozzájárulnak a városi tér kialakulásához, annak interpretálásához és interpretálhatóságához. Pest-Buda helyzete a nyugati városoktól annyiban eltér, hogy nem másik városokkal kerül összehasonlítási helyzetbe, mint más európai nagyvárosok, hanem a vidékkel, a faluval;⁴⁶ irodalmának fellendülése is későbbre, a negyvenes évekre tehető.⁴⁷ Ekkora alakul ki a pesti irodalmat fogyasztó lakos igénye életmódjának művészeti reprezentációjára, és a negyvenes évekre a szépirodalomban is megjelenik témaként a (fő)város, főleg francia hatásra. Példaként említhetjük Nagy Ignác *Magyar titkait*, Kuthy Lajos *Hazai rejtelmek*eit, vagy Jósika Miklós *Egy kétemeletes ház Pesten* című regényét.⁴⁸ Azonban az urbanizáció legfontosabb kulturális terében, a folyóiratokban és divatlapokban a város, az urbanizmus kérdése már a harmincas években feltűnt. A külföldi tudósítások nemcsak az adott város problémáiról és eseményeiről tájékoztattak, hanem a modern városi élettel is megismerkedtetett az olvasó: építészet, köztérhasználat, szalonok és kávéházak működése, a bűz, por, közlekedés, tűzveszélyesség és bűnözés mind a városban élés megképzésének pontjaiként tűntek fel.⁴⁹ Az ismeretterjesztő cikkek mellett ezek a sajtótermékek különböző publicisztikai írásokat is közöltek, ezáltal a városról szóló irodalmi szövegek egyhelyre kerültek a városkép kialakításával foglalkozó írásokkal és az arra való reflexiókkal.⁵⁰ Ezek a városi

⁴⁵ KARDEVÁN LAPIS, *I. m.*, 235.

⁴⁶ Erről bővebben: VADERNA Gábor, Város és biedermeier Petőfi költészetében, *Studia Litteraria*, 62 (2023), 5–17.; RADNAI Dániel Szabolcs, Táj, régió, nemzet. Tájértelmezés és irodalomtörténet viszonya a 19. századi regionális irodalom kontextusában, *Replika*, 128 (2023), 83–99.

⁴⁷ KARDEVÁN LAPIS, *I. m.*, 235.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ VADERNA *I. m.*, 9.

⁵⁰ Uo., 10.

életrajzok vagy városképek Pest-Budája nem volt egységes, ennek oka az volt, hogy egyes divatlapokon belül megjelentek egymásnak ellentmondó hangok. Azonban az is elmondható, hogy a városi tér használata eleve vitapozícióként konstruálódott, dilemmák és konfliktusok mentén alakult ki a városhasználatról való gondolkodás.⁵¹

Vajda *Pesti levelei* nem jelentek meg folyóiratokban,⁵² abban a városképző kulturális közegben, amelyet a divatlapok és folyóiratok teremtettek; a város és városi identitás kialakulásának sajtóterébe sem lépett be. Ennek tudatában megvizsgálandó szempont a kötet önreferencialitása, a saját szövegterének megalkotottsága, amely hasonlíthat arra a kulturális közeghez, amelyben a városi identitás újra és újra megképződik.

Pesti levelek.

A *Pesti levelek* két füzetből áll, az első, a *Szép szavak* 1835-ben, míg a második, az *Őszinte beszédek* 1837-ben jelent meg. Sem az életműben, sem a kritikai diskurzusban nem domináns vagy akár hangsúlyos mű. Ennek többféle magyarázata is lehet. Egyrészt a Vajda-értelmezés Vajda kánonhelyzetéből adódóan kevés művet „bír el”. Viszont nem tagadható az sem, hogy jelentős a belépési küszöb a szöveg kibontásában: publicisztikai jellege miatt eleve nem elemezi az irodalomtudomány, zsurnalisztikai olvasata pedig igen körülményes, mert bár az események – amelyekhez egyes írásokban Vajda kapcsolódik – jól beazonosíthatóak, de a személyek már nem jelöltek, csupán kezdőbetűket vagy monogramokat szerepeltet. A *Pesti levelek* Vajda munkásságát több oldalról is működteti tehát: a tudományos, szépírói, személyes (napló) mind megjelenik, ezért érdemes róla az egész életmű kontextusában beszélni, ugyanis összetettsége leválaszthatatlanná teszi Vajda egész pályájáról.

Pesti levelek és Vajda Péter recepciója.

A *Pesti leveleket* nem sokszor említi a kritika, sem a szakirodalom, elhanyagolt része az életműnek. Azon kevés szöveg, mely foglalkozik is vele visszatérő témák és problémafelvetések mentén teszi ezt. A kritikai diskurzusban már korán feltűnik a humor, de az ironia is. 1836-ban, a *Honművész*ben megjelent, az első kötetről írott kritikájában Kunoss Endre kiemeli a komoly és humoros hangvételt is, miszerint azok egymás melletti ábrázolása az emberi létezés és életviszonyok képét festi az olvasó elé, szinte en miniture-szerűen.⁵³ Ezek

⁵¹ Uo., 9.

⁵² Mostani tudásunk szerint, de ezt későbbi filológiai kutatások akár cáfolhatják is.

⁵³ KUNOSS Endre, Kritikai csarnok. *Pesti levelek*, *Honművész*, 4/22, (1836), 173.

ellenére számonkéri Vajdán a két tónus keveredését, mondván, „a’ közönség divatszerű ízléséhez lebecsátkozni, rendesen az elaljasodás veszedelmével jár.”⁵⁴ Vörösmarty valószínűleg hasonló okok miatt tudta eldönteni, hogy „dicséretet olvasott-e vagy gúnyt”, hozzátéve, hogy „művei célzata, vezérideája” egyszerűen elveszik befogadója számára emiatt.⁵⁵ A 20. században Fenyő István a humoros aspektust már újságírói bravúrként értékeli: a közélet szatirikus ábrázolását és a nemesség gunyoros leírását méltatja, olyan újításként ismeri el ezt, amely emlékeztet a negyvenes évek divatlapjainak stílusára, pontosabban mondva a harmincas években megjelent *Pesti levelek* előrevetíti azokat.⁵⁶

A *Pesti levelek* műfajiságáról is megoszlanak a vélemények. A *Magyar Remekírók* 2004-es, Vajda Péterről szóló kötetének összeállításánál a *Pesti levelek*, bár keletkezésük nem indokolja, utolsó helyen szerepelnek, amit Zákány Tóth Péter az utószóban a műfaji besorolás bizonytalanságával indokol: keverednek benne a publicisztika, a napló és a korrajz jellemzői is.⁵⁷ Fenyő cikkgyűjteményként írja le a kötetet, tehát az újságírás és publicisztika műfajiságához köti, sőt, Vajdának tulajdonítja a kroki műfajának meghonosítási próbálkozását is.⁵⁸ Beöthy Zsolt jellemzése a kötetről, miszerint rövid, szellemes hírlapi cikkek összesége⁵⁹ is alátámasztja a kroki megidézését. Kunoss Endre is a különböző tárgyú írások gyűjteményeként jellemzi a művet, azonban felhívja a figyelmet a megtévesztő címadásra: a levelek nem műfajmegjelölésként szolgálnak, hiszen nem hagyományos magánlevélre emlékeztető módon íródtak, és nem értelmezhetőek efféleképpen.⁶⁰

⁵⁴ *Uo.*, 174.

⁵⁵ MUDRA Viktória, ZÁKÁNY TÓTH Péter, Utószó = UŐ. szerk., *Vajda Péter művei*, Kortárs Könyvkiadó, Budapest, 2004, 1310.

⁵⁶ FENYŐ István, *Vajda Péter (1808-1846)*, = *A magyar irodalom története III.*, szerk. SÖTÉR István, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965, 595.

⁵⁷ ZÁKÁNY TÓTH, *I.m.*, 1305. 1319.

⁵⁸ FENYŐ István, *Vajda Péter (1808-1846)*, = *A magyar irodalom története III.*, szerk. SÖTÉR István, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965, 595.

⁵⁹ *Képes magyar irodalomtörténet*, szerk. Beöthy Zsolt, Athenaeum, Budapest, 1900. Online: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MagyarIrodalom-magyar-irodalomtortenet-1/kepes-magyar-irodalomtortenet-beothy-zsolt-3180/a-nemzeti-irodalom-kifejlolese-reform-kor-3F15/72-vajda-es-kuthy-szechy-karoly-414C/irodalmi-munkai-4153/?list=eyJmaWx0ZXJzIjogeyJNVSI6IFsiTkZPX0tPTlIftWFnZWYySjVZGFsb21fMSJdfSwgInF1ZXJ5IjogInBlc3RpIGxldmVsZW5ifQ> (2025. 01. 14.)

⁶⁰ KUNOSS *I. m.*, 173.

Mindent összevetve a kritika elismeréssel fordul Vajda munkája felé különböző korszakokon átívelően is: Kunoss dicséri a *Szép szavak* elmésségét megjelenésekor,⁶¹ Fenyő pedig az újításait méltatja több mint száz évvel később; kiemelve, hogy a *Pesti levelek* az első olyan mű, amely a pesti életmód és szellemi élet leírására vállalkozik, és ezt a címe is hangsúlyozza.⁶² A pozitív elemek mégsem tudják felülírni a kötet elbizonytalanító jellegét – „bonyolultságát”. Erről Kunoss ír a legélesebben: „Azokról tehát, kik vallhatják, hogy a’ munka tartalmának valódi értelmét mindenütt fölfogták, hízélgés nélkül elmondhatom, hogy a’ közepszerűnél jelesebb elmetehetiséggel, különösen pedig bűvár lélekkel vannak a’ természetiül fölruházva.”⁶³

Színház és nyelv – kultúra és műveltség Pest-Budán.

A *Pesti levelek* narrátora nem járja az utcákat, nem a várossal foglalkozó tárcákból ismerős elbeszélő. A városképpel szorosan összefüggő téma azonban a kötetekben a színház, amelyben előkerül Pest-Buda osztottsága, de feltűnnek a városlakók is. „Sokakat látok Pest utszáin járó, nyargalót, kocsizót, erős magyarokat, de kiket fön ritkán vala látni szerencsém.”⁶⁴ Az első kötet írásának idején, 1834-ben – ha hiszünk a szövegek előtti dátumozásnak és nem írói játéknak tekintjük –, épül, vagy inkább terjed a szóbeszéd a pesti színház épüléséről („Azt beszélék, hogy a’ város ajánlá magát magyar játékszín építésre, — de azt is hozzá teszik, hogy a’ vármegye azt nem fogadja el, pedig aligha gyávaság nem a’ dolog. Miolta épít a’ szóbeli akarat már, ’s hány kő áll egymás fölött.”⁶⁵), tehát a szöveg nemcsak a már meglévő kulturális csatornákat működteti, hanem a pletykákat, városi szóbeszédeket is. De addig is, míg a pestieknek nincs kőszínháza, működik a budai színház, aminek (ki)használtsága, hozzáférhetősége több szinten is problematizálódik a szövegekben. A legplasztikusabb budai lokáció, ami megnehezíti a pesti lakosságnak a színházba járást. A városhoz, városi léthez tartozó kulturális intézmény több funkciót hivatott ellátni. Szórakoztatás mellett a nemzetépítésben is szerepet játszik: színházba járni hazafias cselekedet, amely elősegíti a pesti játékszín megépítését is.

⁶¹ Uo., 174.

⁶² FENYŐ István, *Vajda Péter (1808-1846)*, = *A magyar irodalom története III.*, szerk. SÖTÉR István, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965, 595.

⁶³ KUNOSS I. m., 174.

⁶⁴ *Szín-ügy* = *Pesti levelek. Öszinte beszédek*, Literaturai Intézet, Kassa, 1837, 139.

⁶⁵ *Egyveleg tréfák I.* = *Pesti levelek. Szép szavak*, Literaturai Intézet, Kassa, 1835, 70.

„»Az ur értelmes rövidsége mellett is veszedelmes ékesszólással bír. Majdnem rá állok, vagy inkább elhiszem, hogy a' játékszín ügye minden láрма 's hoszas bölcselkedés nélkül is győzne, ha a' Budán Pesten lakozó magyarok szorgalmasan bejárnának. Hiszem továbbá, hogy ha a' budai játékszín hasznát vetne, a' pesti könnyen és önkényt megnyílna szegény vándor Thaliánk előtt, és...«

Mi használ az ur hite, és a' másoké is ? — az itt nem boldogít. Tenni kell, uram, nem hinni vagy beszélni. — De engedje meg, hogy először-kezdet csapásomba visszatérjek. Azt mondtam, restelni kezdek már följárni a' várba.

»Hát illv gyöngé lábon áll az urnái is a' hazafiuskodás?«

Gyöngébben mint másoknál, mert hallgatni szeretek. Azon fölül, a' mint mondtam én azért kívánok a' játékszínbe menni, hogy ott mulassak, ne pedig hazafiuskodjam, — hanem télen által csakugyan meszszecke van.”⁶⁶

Azonban sem a több színházba járó, sem az új kőszínház építésének finanszírozása nem megoldás arra, hogy a színjátszás kiszolgálja a városi lakosok igényeit és betöltse azt a feladatot, hogy elősegítse a nemzeti előmentelt a nyelv- és tudományterjesztéssel.⁶⁷ A minőségi színjátszás többször is előkerül mint téma, probléma, összevetve az akkori állapotokkal. A *Pesti levelek* első kötetének legelső szövege egy színházkritika, a *Lumpaci vagabundus* című, Johann Nepomuk Nestroy osztrák szerző mesejátékának fordítása alapján. A narrátor nincs jó véleménnyel a darabról,⁶⁸ de nemcsak erre a konkrét ügyre szűkíti le a problémát, hanem a magyar színjátszásról, mint eredetiséget nélkülöző, magyar nyelvű darabokban szegény kultúraterületről mond ítéletet. A megoldás a magyar darabok írása, amely megindítana a színházkultúra fejlődését a szöveg érvrendszere szerint.

⁶⁶ *A' budai játékszín = Pesti levelek. Szép szavak*, Literaturai Intézet, Kassa, 1835, 57-58.

⁶⁷ „»(...) Nem terjeszti é a' nyelvet, az ízlést, a' tudományt 's így a nemzet előmenetelét is?« Igen, édes földim, a' játékszín mind ezt teszi, vagy legalább köteles volna tenni; de azért nem minden” *Szín-ügy = Pesti levelek. Összinte beszédek*, Literaturai Intézet, Kassa, 1837, 137.

⁶⁸ „Ez a' »Lumpaci vagabundus« igazi vasárnapi darab, 's most utolszor még is szerdán játszották. Különös, de mégsem csuda; van idő és hely, a' hol hetenkint többször is lehet vasárnapolni. A ' dolgot még jobb néven nevezve, a' »Lumpaci vagabundus« ostoba egy darab, minden erkölcsi kifejlés, minden tanúság nélkül: hanem éppen innét vélem megmagyarázandónak a' kedvesen fogadtatását.” *Lumpaci Vagabundus = Pesti levelek. Szép szavak*, Literaturai Intézet, Kassa, 1835, 4-5.

„’S mi köze a’ »Lumpaci vagabundusnak« az ezer íróhoz? kérdik olvasóim. A h, édes keresztény atyámfiai, igen sok, nagyon sok. Ha sok írónk volna, sok olly rongyócz darab látna napvilágot, ’s ha sok illy darab nézne napvilágra, mindig telve lennének játékszíneink ha mindig telve volnának játékszíneink, a’ hazafiuskodáshoz nőm kellene folyamodnunk, ’s ha a’ hazafiuskodáshoz nem kell folyamodunk, állandóvá lön a’ magyar játékszín, — ha a’ magyar játékszín megállapodott, akkor tovább nem megy, ha tovább nem megy, csupa lumpaci darabokkal fényeskedik, ’s ha játékszínünk fényeskedik, mi nagy nemzet leszünk, ’s ha nagy nemzet lettünk ! — akkor, akkor tiz tánczosnét is hozathatunk le Bécsbül; ha Bécsbül tiz tánczosnét hozattunk, minden másod napon balletet adhatunk, ’s ha minden másod napon balletet adunk, magunk is megtanulhatjuk a’ keringést, ’s ha mind megtanultuk a’ keringést, csupa ballettisták leszünk , — és a’ könnyű láb mint fog illeni a’ komoly asiai lasusághoz, iuelly bennünket olly szépen bélyegez!”⁶⁹

Ugyanakkor a színházi fejlődés nem hozza magával a társadalmi fejlődést. A kultúrafogyasztáshoz szükségeltetik ugyanis befogadó városi polgárság, amely képes fenntartani nem csupán az intézményt, hanem azt a kulturális miliőt és színjátszási minőséget, amelyet a szövegek narrátora célul jelöl ki Pest-Buda polgárainak.

„Például, a’ most főnálló színeket minél nagyobb virágzásba törekedném hozni belső jól elintézés és a’ színészek jó fizetése által, ’s rajta lennék hogy Pesten állapittassék meg a’ színészet, mint Budánál magyarosabb helyen ’s itt intézeteket alapítanék színészek elméleti ’s gyakorlati képzésére. De ez, úgy szólva, a’ mellékes munka lenne; a’ dolog leikébe mélyebben nyúlnék. A’ színészet csak a’ polgári élet ’s jóllétei egyik virága, amasztul függő, maga után amaszt nem húzó. Színészet nélkül boldog lehet a’ társaság, jogos, szabad, hatalmas; — ’s az illyen állapot — ha a’ népnek hajlandósága van rá — földeríti a’ színészetet, — de megfordítva nem áll a’ dolog.”⁷⁰

Tehát városhoz leginkább hozzátartozó kulturális viták a kötetben a színjátszást és a nyelvhasználatot érintik. A nyelvkérdés már a színházzal, kultúrafogyasztással és azzal kapcsolatos művelődéssel foglalkozó érvelés egyik sarokpontjaként is megjelent, de a kötetek több olyan írást is tartalmaznak, amelyek a témát önmagában tárgyalják. A *Pesti levelek*ben

⁶⁹ Uo., 5-6.

⁷⁰ *Szín-ügy = Pesti levelek. Összinte beszédek*, Literaturai Intézet, Kassa, 1837, 143.

összesen öt szöveg íródott nyelvészeti kérdést körbejárva. Bár a kérdés tudományos jellegű, a párbeszéd sokszor nem nyelvészek között zajlik. A „*van*” ige című szövegben a beszédhelyzet érdekessége, hogy nem nyelvészek között zajlik a beszélgetés, hanem egy író és egy hozzá nem értő elbeszélő között, akinek: „csak valami különös ötletek voltak a’ fejemben, azokat akarám közleni.”⁷¹ De ez nem teremt közöttük hierarchiát a nyelvről szóló diskurzusban. A’*k-ák ellen* című írásban bár a nyelvről való vitát itt sem sajátítja ki magának a hozzáértő réteg, hiszen a probléma itt is egy nyelvi intuícióból fakad, amely a „széphangzás problémája,” a szöveg mégis a nyelvről szóló viták mindenki általi alakítását gúnyosan bírálja: „Divatba jött ugy is, a’ nyelvről szólani, vagy értünk hozzá, vagy nem.”⁷² A kor nyelvitáinak demokratikus, mindenkit érintő volta és annak parodizált formája is megjelenik, és beleilleszkedik abba a kulturális viták sorába, amelyek szervezik a köteteket. A kulturális tér és nyelvhasználat magyar specifikus azonban: hiányzik belőle a sokszínű és nyelvhasználatú főváros, ami akkoriban volt, ennek magyarázata a kultúrafejlődés nemzeti narratívája. A város és a városi identitás ábrázolásában ez akár háttérpontként, szűkítő elemként is olvasható, ugyanis az a kulturális képzelet, amely Pest-Budát elbeszélhetővé teszi a vajdai szövegben kifejezetten magyar nyelven beszélő és azt művelő, magyar nyelvű kultúrafogyasztó városi polgár sajátja.

Elbeszélői pozíció és olvasóközönség.

Mielőtt az elbeszélői pozíció elemzésébe kezdenék, szükségesnek tartom a két kötet összevetését, márcsak az eltérő megjelenési dátumuk miatt is, de az egymásra utalásuk, többszintű önreflexív viszonyuk is indokolja ezt.

A *Pesti levelek* 1835-ben megjelent első kötete, a *Szép szavak* huszonöt szövegből áll. A címek leginkább a szövegek témáját jelölik, de akad arra is példa, mikor műfajmegjelölésként is lehet értelmezni egy címet (például: értekező, ékes-beszéd). A sokféle téma és műfajok változatos jelenléte ellenére kiemelhető, hogy a szövegek, többnyire aktuális, közéleti történéseket örökítenek meg, vagy még inkább kommentálnak és bírálnak – innen is a publicisztikai keretek közötti értelmezés, azonban a szövegek címe alatti keltezések a napló műfaját is megidézik.⁷³ A *Szép szavak* elbeszélőjének viselkedésmódja nagyban hajaz a

⁷¹ A „*van*” ige = *Pesti levelek. Szép szavak*, Literaturai Intézet, Kassa, 1835, 17.

⁷² A’*k-ák ellen* = *Pesti levelek. Szép szavak*, Literaturai Intézet, Kassa, 1835, 31.

⁷³ Külön érdekes, hogy Vajda a saját hónapneveit használja, amelyek bár, nem tulajdonítható teljességében Vajdának, de ő dolgozta ki egységes, logikus gondolatmenetben, és fontos szerepet játszott abban, hogy a latinos kifejezések helyett egy időben használatban voltak, kalendáriumokban is

kulturális publicistáéra, aki Pest-Buda aktuális hírei alapján értekezik témákról. Ezekben a vitairatoknak is nevezhető írásokban keletkezik meg a magyar főváros, annak kulturális reprezentációja, a kulturális diskurzusban résztvevő városlakók és városhasználók. A második kötet két évvel később, 1837-ben jelent meg *Őszinte beszédek* címen, ugyanúgy Kassán, a Literaturai Intézetben. A huszonegy írásból álló füzet struktúrája különbözik az elsőtől, már csak szövegszámát tekintve is, de nem áll olyan szintű párbeszédben a hírekkel, több benne arányait tekintve a bölcsekedő, értekező célú írás. Míg az elsőben található szövegek inkább közéleti témákat érintenek, addig a második kötetben a művészet, írói lét lesz a fókusz. A fókusz – eleve a fókusz kialakulása –, és a strukturális eltérések ellenére a két kötet viszonyát szorosnak, sőt, a másodikat az első folytatásának gondolom márcsak a köteteket uraló önreflexió okán is, de a kötetek mintaolvasói is megegyeznek.

A *Szép szavak* előszavában szembehelyezkedik a korabeli kritikai diskurzussal, annak leginkább a komoly hangvételével, és céljául egy más kritikai hang megütését tűzi ki, a „szép szavakét”: „Az volt még csak hátra, hogy szép szavakat is írjunk, minekutána a' sokféle csöppökből bevettünk, karczoltattunk, a' Muzarionban mosattunk, az Ekhóban dögönöztettünk, a' kritikai lapokban”.⁷⁴ Ez a magatartás akár kiválásként is értelmezhető – hiszen a *Pesti levelek* sosem lépett be abba sajtótérbe, amely elsősorban alakította a városi diskurzust a harmincas években. Helyette megalkotja saját terét nemcsak a két kötet viszonylatában, de már az első kötetben belül is: a nagyfokú önreflexivitás és saját szövegvilágokra⁷⁵ és életműre való utalások okán (ilyen aktusként olvasható második kötet mottója, amit írói álnevéen szignóz). A kritikai hanggal szembeni szép szavak is hamisak, „álsimogatások”. Ez a már előre kudarcra ítélt kísérlet megalapozza az második kötet tónusát is, de a köteteket uraló iróniát is. A humort már az első kötet ajánlása is fókuszba helyezi: „A' Jókedvnek és Bizodalomnak barátságosan ajánlva”. Az előszóban a kritikai diskurzus megváltoztatásának (vagy abból való kivonulásnak) oka a befogadóközönség, aki igényli, az elbeszélő szerint, hogy hozzáférhetőbb, befogadhatóbb

megjelentek. Erről lásd: FAZEKAS Csaba, Reformkori viták a magyar nyelvű hónapnevekről, *Publicationes Universitatis Miskolcensis*, Sectio Philosophica Tomus XXIV. Fasc. 1 (2020), 123–140. Vajda hónapneveiről lásd: *Új hónapnevek = Pesti levelek. Szép szavak*, Literaturai Intézet, Kassa, 1835, 46–53.

⁷⁴ *Előszó = Pesti levelek. Szép szavak*, Literaturai Intézet, Kassa, 1835, V.

⁷⁵ Ennek példája az első kötet előszavában, hogy Minerva, Bacchus és Zeus mellett Hasurnak is ajánlja a kötetet, a Dalhonból származó istenalaknak. *Előszó = Pesti levelek. Szép szavak*, Literaturai Intézet, Kassa, 1835, VII.

gondolatokat olvashasson. „Sok helyen be kell czukroznom magam, mint betegnek szokták a’ keserű orvosságot.”⁷⁶ Az elbeszélő és befogadó szembenállásának oka az előszóban az olvasók tudatlansága, mivel nem hagyják el még szülőfalujukat sem, nemhogy a fővárosba utaznának – ez a gondolat rokonítható a város, mint műveltség helye toposszal. Az elbeszélő várost egymás megismerésének helyeként határozza meg, a tér már az előszóban intellektuális és kulturális markereket kap.

„Mi Magyarok keveset megyünk ki szülő falunk határából ’s legfőlebb azon városba rándulunk be néha, a’ hol philozophiát, aeademiát és illyesmit tanultunk (...) talám néha Pestre, megnézni, nem vert e lábokat és gyökereket a’ hajóhíd. Ezekből pedig az következik, hogy jobban ösmerjük házi állataink ízlését, mint embertársainkét, kivált pedig azokét, kik nem egy kenyéren vannak velünk. A’ miből viszont azt huzom ki, hogy nem vétkezném, ha egy két heczukrozott ízlés pilulát adnék be némelly olvasómnak, olyan pilulát, melly megfogamodva gyümölcsöket teremne.”⁷⁷

Az önreflexív megszólalások, vagyis elbeszélőt érintő diskurzus először csak témaként jelenik meg („Szeretném tudni, másokrul szólhat e az ember könnyebben, vagy magáru? Én az elsőbbet gondolom, mert — magunkrul szót alig ballok. Nekem pedig az a’ rász természetem van, hogy magamrul szeretek beszélni, magam érzéseit, magam gondolatait, magam véleményét. — Úgy e nem illem a’ magyar írók nagyobb számához?”⁷⁸). Ennek folytatása és bővebb kifejtése az *Ékes beszéd. a’ szép szavak mellett* című írásban olvasható, amelyben védi az általa választott megszólalói minőséget és módot, a szép szavakat. Nemcsak célravezetőbb érvelés az erőszakosság helyett („A’ szép szavak a’ szívesség egyik fő eszközét teszik. Tettekben áll ugyan az igazi szívesség, valamint tetteké az igazi érdem, — de a’ szavak nyelve az érthetőbb, a’ világosabb.”⁷⁹), de az emberi természethez is jobban illik.

„Mutasd az embernek a’ szépet, ő rajta fog csüngni szíve egész indulatával, mutasd az embernek a’ jót . és ő imádni fogja lelke teljes erejéből; add az embernek vezércsillagul a’ szépet és jót, ő követni fogja virágokon töviseken, életen balálon keresztül. Ösmerek én egy varázs-pálczát, melly nagyobb hatalmat gyakorol az emberi indulatok hullámai fölött, mint Poseidon villája

⁷⁶ Uo., VII–VIII.

⁷⁷ Uo., VIII.

⁷⁸ *Egyveleg tréfa IV = Pesti levelek. Szép szavak*, Literaturai Intézet, Kassa, 1835, 99.

⁷⁹ *Ékes-beszéd. a’ szép szavak mellett = Pesti levelek. Szép szavak*, Literaturai Intézet, Kassa, 1835, 115.

ez oceánon. Olyan ez mint a' szeléd napfény, melly életet kelt a' merre csak föld és levegő van. olyan mint a' híves hajnal, melly harmattal ifjítja az epeilett virágokat. — Ez a' szívesség, a' szépen, nyájasan bánás.”⁸⁰

Mindezek mellett jobban illeszkedik a kötetben megjelenő nemzetépítési szólamokhoz is: „Szép szavak kedveltetek meg a' hazafiuságot, jogszeretést, jogadást, ők vezetnek szeléden vissza a' tántorgástul, mentenek meg az élésestül, emelnek vissza az erényhez!”⁸¹

Kritika nemcsak az olvasókat, hanem az elbeszélőt is éri. Bár a második kötetben már nem találunk keltezés az egyes szövegeknél, mint az elsőben, amely igazolná, hogy a második kötet szövegei az első kötet írásai után keletkeztek – ha elfogadjuk, hogy ezek a dátumfeljegyzések ténylegesen az írás idejét jelölik, nemcsak szimplán írói játék eredményei – , az írási sorrend megegyezni látszik a megjelenési sorrenddel, mert már a második kötet előszavakban reflexió történik az előző kötetre. Ezt lehet értelmezni az irónia és a kritika felől is – példának okáért a második kötet mottója saját magától, írói álnevéen Uzdi Pétertől származik, amely előtérbe helyezi az elbeszélői identitás kérdését, pontosabban annak rögzítettségét és mozgíthatóságát, de már a Vajda életművet is több ponton megmozgatja: „Tudd, ha beszélsz, mit szólsz, — hangért nem szenvedé néma, — Tudj hol szólni; élő monda, jogok jogaid.”⁸² Az *Őszinte beszédek* cím már reflektál a *Szép szavakra*: ez értelmezhető a humor, irónia vagy gúny felől is, de a megkezdett kritikai diskurzusra is utalhat, vagy minősítheti azt. Az előszó őszinteség az előző „becukrozós” gondolatmenettel számol fel első pillantásra – bár ennek létezik az irónia felől is olvasata –, a beszédek pedig a szavak ellenében ígér. A befogadó nem változik (A' beszédek itt azoknak szántam, kiknek amott a' szavakat, — hogy egymás kiegészítői legyenek, azaz , hogy egymást segítsék ki a' sárbul, melly rász őszkor rettenetes nagy szokott lenni némelly országutakon, kivált hol egész bölcscséggel agyag is bőven hordaték föl, hogy a' leeső nyakát ne szegje.”⁸³), hiába mást mutat az ajánlás, amit véleményem szerint inkább a humor felől kell megközelíteni: „Az okosan őszintéknek igen — A' nemokosan őszintéknek kevésbé — Az okosan nemőszintéknek valamennyire — 'S a' nemokosan nemőszintéknek éppen nem — ajánlja a' szerző.”⁸⁴ Bár a humor ugyanúgy meghatározó beszédmódja az *Őszinte beszédeknek*, az is változik az első kötethez képest.

⁸⁰ Uo., 114.

⁸¹ Uo., 116.

⁸² *Pesti levelek. Őszinte beszédek*, Literaturai Intézet, Kassa, 1837.

⁸³ *Előszó = Pesti levelek. Őszinte beszédek*, Literaturai Intézet, Kassa, 1837, VII–VIII.

⁸⁴ *Pesti levelek. Őszinte beszédek*, Literaturai Intézet, Kassa, 1837.

Ennek oka, hogy a hangnembeli fordulat, hiszen az első kötet céljában és hangnemében is elrontottnak tűnik, tekintve, hogy az *Őszinte beszédek* már címében elveti a szépet és a szavakat is. („Én mégis őszinteskodom, mert szép ki akarna mindig maradni? — és beszélek, mivel a' szót meguntam.”).⁸⁵ Az első kötet játékaival ellentétben itt az egyértelműség, az értelmi megvilágítás a cél: „világítást hoznék a' színbe! mely sok szó mellett is beszédtelen maradt.” Ennek eszköze az előző kötettel való leszámolás, mivel „a' beszéd nagyobb a' szónál, senki sem tagadja, valamint azt sem, hogy a' nagyobbat jobb szeretjük a' kicsinnél, tehát a' beszédet a' szónál.” Annak ellenére, hogy a második kötet nemcsak reflektál, hanem szembehelyezkedik az elsővel, nemcsak témáit, de azok megközelítési módjait is továbbviszi; a különbség a fentebb kifejtett szembenállás, és az, hogy már maga a szembenállás ténye fókuszba kerül. Ez a kapcsolódási lehetőség ráirányítja a figyelmet az elbeszélői identitásra és pozícióra; kiemeli, hogy ez nem egy rögzített pozíció. A perspektívának és azok ütközésének ezen megvalósulásai az *Őszinte beszédek*ben vannak a legjobban kidolgozva: annak perspektívája képes destabilizálni és reflektálttá tenni az előző kötet nézőpontját. Példa erre, hogy bár az előző kötetben felróvóan ír a vidéki hallgatóságról, implikálva az ő fővároshoz való közelségét vagy éppen származását, itt azonban Bakonyból való származását fedi fel: „Nem, édes barátaim, ily rettenetes őszinte nem leszek, azért csak bátran induljatok velem. Bakonyi létemre nem igen értem ugyan mint kell édes hízeltcsukból mézes kalácsokat gyúrni, 's hogy lehet az anyaiépet még édesebbé czukrozni.”⁸⁶ Nemcsak az önkritika, de a várossal való kapcsolat is felmerül, hiszen az előző kötetben pestiként is utalt magára: „L . . . azt mondja, hús nem magyar szó; és én elhiszem neki, mert pesti vagyok, hol — a' potiori iit denominatio. Hanem én e' szerint a' palota szó magyarságát is tagadom, kivéven ha K . . . i és N . . . ó volnék, más kevéssel.”⁸⁷ A városról való beszédben fontos tényező a „beavatottság” és idegenség, de ezek a minőségek is megállapíthatatlanná válnak az ellentmondások okán.

A két kötet nemcsak megrajzolja és megnevezi a mintaolvasóját és közönségét, de a legtöbb írásban a bevonás a vitába egy alapvető elbeszélői aktus: közbeszólásokkal, megszólításokkal van tele a szöveg, vagy olyan vitairatként is olvasható dialógusokkal, ahol olykor nehéz eldönteni, nem-e az elbeszélő van mindkét oldalon. A városhasználat itt nem a közterek birtokba vétele és ezáltal identitását kifejező városhasználó által képződik meg, hanem intellektuális viták mentén, azoknak dinamizmusában alakul a város és a városi polgár

⁸⁵ *Előszó = Pesti levelek. Őszinte beszédek*, Literaturai Intézet, Kassa, 1837, VII.

⁸⁶ Uo., XI.

⁸⁷ *Egyveleg tréfák VII. = Pesti levelek. Szép szavak*, Literaturai Intézet, Kassa, 1835, 131–132.

identitása. Ezt a polgári identitásfajtát azonosíthatjuk a kozmopolitaként is. Ulf Hannerz már emlegetett definíciójában a kozmopolita a kulturális kontextusuk által alkotott; a kozmopolitaként megjelölt kultúrák csakis reflektív módon működtethetőek, vagyis alapvető, meghatározó jegyük az önreferencia. A kozmopolita kultúrát alkotó kulturális gyakorlatoknak tudatosan kell meghúzniuk a saját határaikat (mivel ezek semmilyen értelemben nem tapasztalhatók meg adott határokként), vagyis környezetük döntő szerepet játszik meghatározásukban.⁸⁸ Ennek az identitásnak a bemutatására a leginkább alkalmas írás az *Őszinte beszédek*ben szereplő *Világpolgár (mint igen sokat vagy semmit jelentő szó)* című. Ebben Vajda ekképpen definiálja a világpolgárt:

„Világpolgárnak mondjuk azt, ki nemzeti 's osztályzati előítéletekből kivetkezve az emberi jogok általános megösmerését kívánja, maga részéről pedig gyakorolja. Az ilyen tehát az egész világ embere 's a' mit rosznak lát, azt rosznak is vallja, a' nélkül hogy azon nyelv, azon intézmények és vérség által szemeit beköttetni hagyná, a' jó t pedig 's az igazat jónak 's igaznak ösmeri meg akarmelly népnél 's nyelvüeknél.”⁸⁹

A szövegben a polgár ideájából⁹⁰ alakul ki a világpolgár eszméje, és bár Vajdánál nem a kultúrához való reflexióiban konstruálódik, mégis olyan identitásfogalom, amely viszonyaiban határozható meg. Nehéz állandó identitásokról és szerepekről beszélni a két kötetet összeolvasva, de éppen ez a folyamatos konstrukció és dekonstrukció egy újabb rétege annak a kozmopolita reflexiónak, amely az elbeszélői pozíciót jellemzi.

Műveltségi szerepek a nagyvárosban: az író.

A kultúra (színház, folyóiratok) és kulturális diskurzusok (színjátszással kapcsolatos viták, kritikák, tudományos társaság üléseiről szóló híradások és azok tárgyalása) által konstruálódott városban az elbeszélő pozíciója, ezekhez való viszonyulása is a kötetekben

⁸⁸ TÓTH Benedek, *I. m.*, 27–28.

⁸⁹ *Világpolgár* = *Pesti levelek. Őszinte beszédek*, Literaturai Intézet, Kassa, 1837, 115.

⁹⁰ „Az (ideális) polgárnak vannak tehát jogai, nem előjogok, hanem hasonjogok, melyeknél fogva sérthetlen, vannak kötelességei, de nem kivételek, hanem minden társáéhoz hasonló, melyeknél fogva a' közjót előmozdítania kell, míg természetesen, az övé mások által szinte előmozdítatik. — Világos, hogy annál kívánatosabb, minél többen megösmerik a' polgárjogait, 's annál örvendeztetőbb, minél tágosabb körben mozoghat ő jogai használatával 's a' törvények védelme alatt.” *Világpolgár* = *Pesti levelek. Őszinte beszédek*, Literaturai Intézet, Kassa, 1837, 112.

többrétű. Az első kötet első írásában szereplő színházi sugó alakjában benne van azonban már az a kulturális kommentátor, esetlegesen vezérszerep, amely később az íróban összpontosul.

„Én sugó szeretnék lenni. Oh ha én sugóvá fogadtatnám, természetesen jó pénzen, mert ingyen még sugni sincs kedvem,. .. nem tehetek róla, nem tudom hol ragadt reám ezen gonosz ángol sajátság, — akkor beh sokat súgnék én, híven, szünetlenül, komolyan, dévajkodva, intve, tüzelve, tartóztatva. Megsúgnám a' mondhatót és a' mondhatatlant, kivált ezen utolsót, a' most olyant, nagyoknak apróknak, szegényeknek gazdagoknak. A' szópatriótának, ki örökké lármáz, soha sem dolgozik, megsúgnám: fordítsa meg köpönyegét, ha nem egészen is legalább félig. A' czikornyás hegedűsöknek fülökbe mondanám: azért kérjenek pénzt, hogy nem hegedülnek; — az ügyészeknek, hogy nem patvarkodnak ; az orvosoknak, hogy rászorulástul mentek maradnak. A' leányoknak is súgnék valamit, a' szépnek: őrizkedjék a' meglopástul: a' nem szépnek: a' lélek kelleme magunktul függ; a' gazdagnak: tolt köpü körül sok a' tolvaj méh ; a' szegénynek: kiki csak a' jólakásig ehetik (...) 's rajta lennék minden módon, hogy a' boroskansók helyett a' pimplai forrásbul iganak íróink.”⁹¹

Az írók már az első kötet előszavában előkerülnek, mint „egy föntebb világ lényei”⁹² akik az igazságkereséssel foglalkoznak, ezáltal egy másik szférához tartoznak, vagyis ők a romantikus művészek archetípusai. Ugyan az előszóban a narrátor is ide sorolja magát, a további írásokban ez a tény már nem olyan egyértelmű, sőt: van, hogy önmaga távolítja el magától a jelzőt. Azonban nem az írósgót, hanem a fentebb jelzett művészetfelfogást távolítja el magától Vajda. Ugyanis az ideális író része a város kulturális működésének, nem elvont művészi alak. Vajda írójától távol állnak tőle a karakterisztikus vonások (ívás, kártyázás), és nem mindig beszél írói pozícióban. A leglátványosabb ilyen eset a *Közlések. N. hez. (A' literatura felől)*, ahol bár a magyar irodalmi múlt, jelen és jövő a téma, mégsem íróként ítélkezik a szituáció felett. Hiába kerül elő többször is Vajda biografikus írói volta – hiszen a *Pesti levelek* írásakor már publikált szerző—,⁹³ mégsem azonosul a szereppel teljes mértékben. Az ideális író Vajdánál tudós író, aki

⁹¹ *Lumpaci Vagabundus = Pesti levelek. Szép szavak*, Literaturai Intézet, Kassa, 1835, 7–8.

⁹² *Előszó = Pesti levelek. Szép szavak*, Literaturai Intézet, Kassa, 1835, IX.

⁹³ „(...) még most csak a' „Napszakaszok” ki nem kürtöit írója vagyok.” *Ellenkező oldalak = Pesti levelek. Szép szavak*, Literaturai Intézet, Kassa, 1835, 11. Ennek önkritikája olvasható a második kötetben: „Szegény napszakaszok, látom már milly szomorú sors vár rátok. Pedig én milly kevély valék

részt vesz nemcsak a kultúratermelésben, de annak minőségének őre, ha kell, kritikusa. *Közlések. N. hez. (A' literatura felől)* írásában bár nem fest rózsás képet az akkori kortárs irodalom alakulásáról, elzárkózik annak éles bírálatától: „Mi a' korbácsot illeti, az csak rősz lónak való. »Tehát csak rajta!« Megállj, barátom; az a' rosznak nem használ, a' jónak árt; tehát a' mi literaturánknál nem szükséges. Tartsa meg azt Timurlenk magának, 's tüzelje vele *költőit, szelídsége, jámborsága 's magamérséklete* dicséretére.”⁹⁴ Az író gazdaságilag behatárolt, gazdasági viszonyoktól függ, ugyanakkor feladatai is vannak – erre jó példa a színjátszásban az eredeti darabok írása, vagy akár kritikusai tevékenység. Utóbbiról szól az *Ellenkező oldalak* című szöveg, amely a dolgok kettős látását, vagyis jobb átlátását, ezáltal jobb megvilágítását írói feladatnak jelöli ki.

Az írói szereppel és szerepvállalással való játék zökkenti ki az olvasót abból, hogy egyértelműen Vajdát jelölje ki a szöveg narrátorának, hiába indukálja ezt a publicisztika műfaja. Ez a fajta játék az önreflexivitással a város, és annak kultúrájának elbeszélhetőségéhez elengedhetetlen. Az írás, mint a városi kultúra termelése így válik egy végtelen folyamattá, az író, mint kultúratermelő pedig szerepére szövegről szövegre reflektálni kényszerül a köteteken belül.

Összegzés és kitekintés.

Dolgozatomban a Vajda Péter *Pesti levelek* című szövegében elemeztem a korabeli Pest-Buda megjelenését, annak elbeszélhetőségét és leírásának poétikai, elbeszélői újításait a városról és térábrázolásokról szóló szakirodalom segítségével. Célom volt a térpoétikai szempontrendszer beemelése mellett, hogy új irányba tereljem a Vajdáról szóló tudományos párbeszédet egy kevésbé tárgyalt szövegének központba helyezésével, és egy életművére még nem alkalmazott szempontrendszerrel való elemzéssel. Ahogy már többször is utaltam rá, sok potenciált látok a további Vajda-kutatásban: mind a Vajdáról szóló szövegek felülbírálatában, mind friss elméleti megközelítések alkalmazásában. Az életművével való foglalkozással nemcsak ehhez a rendkívül összetett és sokszínű munkássághoz kerülnénk közelebb, de a

bennetők: valahányszor czimctükcet olvasám, mindannyiszor égre meredt a' tarajom, 's ha még az első reggelt is áltszemelém. Homerosznál híresebbnek gondoltam magamat, mert ő csak két gyors lábot dicsére 's a' gyors lábúnak haragját, míg én az örök igazságokat énekeiém 's az emberiség szent sóhajait.” *Közlések. N. hez. = Pesti levelek. Őszinte beszédek*, Literaturai Intézet, Kassa, 1837, 146–147.

⁹⁴ *Közlések. N. hez. (A' literatura felől) = Pesti levelek. Őszinte beszédek*, Literaturai Intézet, Kassa, 1837, 125.

korszakkal, a romantikával, annak hagyományozódásával kapcsolatosan is új felfedezésekre juthatnánk.

Bibliográfia.

ALBERT Réka, „*Te a magyarnak képe vagy nagy rónaságunk!*”, avagy a nemzeti tér táji reprezentációja, = *Fehéren, feketén Varsánytól Rititiig*, vol. I. Tanulmányok Sárkány Mihály tiszteletére, szerk. VARGYAS Gábor, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2004, 81–97.

BEDNANICS Gábor, *Topográfia és mitológia között. A nagyváros olvasatai a 19. század végi magyar lírában*, = *Terek és szövegek. Újabb perspektívák a városkutatásban*, szerk. N. KOVÁCS Tímea, BÖHM Gábor, MESTER Tibor, Kijárat Kiadó, Budapest, 2005, 265–285.

Walter BENJAMIN, *Párizs, a XIX. század fővárosa = Kommentár és prófécia*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1969, 75–93.

Képes magyar irodalomtörténet, szerk. Beöthy Zsolt, Athenaeum, Budapest, 1900. Online: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MagyarIrodalom-magyar-irodalomtortenet-1/kepes-magyar-irodalomtortenet-beothy-zsolt-3180/a-nemzeti-irodalom-kifejlolese-reform-kor-3F15/72-vajda-es-kuthy-szechy-karoly-414C/irodalmi-munkai-4153/?list=eyJmaWx0ZXJzIjogeyJNVSI6IFsiTkZPX0tPTlItTWFnZWVhZGZsb21fMSJdfSwInF1ZXJ5IjogInBlc3RpIGxldmVsZW5ifQ> (2025. 01. 14.)

FAZEKAS Csaba, Reformkori viták a magyar nyelvű hónapnevekről, *Publicationes Universitatis Miskolcensis*, Sectio Philosophica Tomus XXIV. Fasc. 1 (2020), 123–140.

FEJŐS Zoltán, *A nyilvános városszöveg = Terek és szövegek. Újabb perspektívák a városkutatásban*, szerk. N. KOVÁCS Tímea, BÖHM Gábor, MESTER Tibor, Kijárat Kiadó, Budapest, 2005, 211–225.

FENYŐ István, *Vajda Péter (18081-846)*, = *A magyar irodalom története III.*, szerk. SÖTÉR István, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965, 593–598.

GYÁNI Gábor, *Az utca és a szalon. A társadalmi térhasználat Budapesten (1870-1940)*, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest 1998.

GYIMESI Emese, The Urban Space Through the Eyes of Women: The 1849 Siege of Buda in Women's Ego-documents, *Hungarian Historical Review* 11, no. 4 (2022), 789–823.

HERMANN Veronika, Dicsőség a kószálónak. Megjegyzések a flâneur társadalomtörténetéhez, *Apertúra*, 2020.nyár. Online: <https://www.apertura.hu/2020/nyar/hermann-dicsoseg-a-koszalonak-megjegyzesek-a-flaneur-tarsadalomtortenetehez/> (2025. 01. 14.).

HORVÁTH Péter, *A flâneur Párizs passzázsain: Walter Benjamin elemzése az árukapitalizmus korának modern városélményéről = A város mediális lenyomatai*, szerk. HÖRCHER Ferenc, TÓTH Kálmán, Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2024, 193–207.

KARDEVÁN LAPIS Gergely, Petőfi sétálni megy. Avagy a séta poétikája az 1840-es évek városirodalmában és Petőfinél, *Irodalomtörténet*, 100/3. (2019), 235–256.

- KUNOSS Endre, Kritikai csarnok. Pesti levelek, *Honművész*, 4/22, (1836), 173–174.
- MARGÓCSY István, *Mikszáth Kálmán irodalomszemélete – elsősorban a Jókai-életrajz alapján = Narratíva és politika. Mikszáth-újraolvasás*, szerk. BENGI László, EISEMANN György, Magyar Irodalomtörténeti Társaság, Budapest, 2016, 9–23.
- MUDRA Viktória, ZÁKÁNY TÓTH Péter, Utószó = UŐ. szerk., *Vajda Péter művei*, Kortárs Könyvkiadó, Budapest, 2004, 1305–1321.
- RADNAI Dániel Szabolcs, *A nemzeti irodalom nagyelbeszélése Mikszáth Kálmánnál*, Verso 2019/1., 48–49.
- RADNAI Dániel Szabolcs, Táj, régió, nemzet. Tájértelmezés és irodalomtörténet viszonya a 19. századi regionális irodalom kontextusában, *Replika*, 128 (2023), 83–99.
- REJTŐ István, *Mikszáth Kálmán gondolatvilága a parlamenti karcolatokban = UŐ., Mikszáthiáda. Cikkek, tanulmányok*, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 1992, 231–246.
- Georg SIMMEL, *A nagyváros és a szellemi élet = Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*, Novissima Kiadó, Budapest, 2001, 23–33.
- TAKÁTS József, A tér és az idő nemzetiesítése és az irodalmi kultuszok, *Regio*, 15/3 (2004), 71–81.
- TAKÁTS József, Ismerős idegen tanítások, 2000 2017/4. Online: <https://ketezer.hu/2018/04/takats-jozsef-ismeros-idegen-tanitasok/> (2025. 01. 14.).
- TÓTH Benedek, Helyi kultúrák újratöltve: a turizmus késő modern mediatizációja és a tér értelmezésének modern fordulata, *Replika*, 96-97 (2016), 27–35.
- TÓTH Kálmán, *A város mint a csiszoltság színtere Kis János szuperintendens Emlékezései életéből című művében = A város mediális lenyomatai*, szerk. HÖRCHER Ferenc, TÓTH Kálmán, Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2024, 75-87.
- T. SZABÓ Levente, *A tér képei: Tér, irodalom, társadalom: Tanulmányok*, Komp-Press, Budapest, 2008.
- VADERNA Gábor, Város és biedermeier Petőfi költészetében, *Studia Litteraria*, 62 (2023), 5–17.
- VAJAS Ákos, Budapest mentális térképe, *Településföldrajzi Tanulmányok*, 2 (2013), 19–33.
- VAJDA Péter, *Pesti levelek. Szép szavak*, Literaturai Intézet, Kassa, 1835.
- VAJDA Péter, *Pesti levelek. Őszinte beszédek*, Literaturai Intézet, Kassa, 1837.
- François WALTER, A város meghatározásának problémái a 19. századi Európában, *Korall*, 11–12 (2003), 183–198.